

Uttalets betydelse för utveckling av grundläggande litteracitet för vuxna andraspråkstalare

För de allra flesta andraspråksinlärare är det ett mödosamt arbete att lära sig ett nytt språk, inte minst vad gäller uttalet av språkljud som kanske känns helt främmande i munnen. Ibland är det problematiskt med enskilda språkljud eller kombinationer av språkljud som inte finns i det egna modersmålet. Men även andra nya språkljud som är väldigt lika de som finns i modersmålet kan vålla problem. Dessa är ibland extra svåra att identifiera och producera i jämförelse med språkljuden i det egna modersmålet. Sfi-eleven behöver vägledning för att höra skillnaderna och kunskap om hur man uttalar de svenska språkljuden.

När man lyssnar på ett språk man inte alls förstår låter det ofta som en ljudmatta där man inte kan identifiera ordgränser eller enskilda språkljud. Ofta hör man att det prosodiska mönstret, intonationen och språkmelodin, skiljer sig mellan olika språk. Det gäller alltså för sfi-eleven att tränga igenom denna ljudmatta för att själv kunna producera språket.

Ett begripligt och funktionellt uttal är ett relevant mål i uttalsundervisningen, inte att inläraren får ett helt brytningsfritt uttal. Det är vanligt att inlärare överför både uttalet av språkljud och prosodiska mönster från sitt modersmål och det leder till en brytning som ibland är karaktäristisk för talare med samma modersmål. Brytningen är förknippad med modersmålet och det beror ofta på att vissa språkljud och ljudkombinationer är svåra att uttala på ett nytt språk. Det här gäller framför allt vuxna inlärare. Barn har lättare att förändra sin artikulation och sitt uttal. En alltför kraftig brytning, som är svår att förstå, kan leda till negativa attityder hos lyssnare (se t.ex. Boyd & Bredänge 2013).

Det är angeläget att sfi-lärare kan undervisa i uttal och prosodi, exempelvis ord- och satsmelodi, så att inläraren har möjlighet att lära sig tala och använda det svenska språket på ett sätt som är både begripligt och lyssnarvänligt. Man kan öva uttal på en rad olika sätt, från enskilda språkljud till prosodi i hela satser. För elever med kort eller ingen skolbakgrund är det särskilt viktigt i sin skriftspråksinlärning och skriftspråksutveckling att koppla enskilda fonem, ljud, med motsvarande grafem, skrivtecken.

Relationen uttal – skriftspråk

I ett samtal uttalar vi sällan varje enskilt språkljud tydligt. Vi gör så kallade *reduktioner* för att underlätta artikulationen och för att få flyt i talet. När vi skriver, däremot, behöver vi ha med alla bokstäver. Det finns dock inte alltid ett tydligt ett till ett-förhållande mellan uttal och stavning (vilket för övrigt varierar mellan olika språk). Som exempel kan nämnas bokstaven <o> som uttalas olika i ord som *son*, *som*, *sol* och *ost*. Bokstaven <g> uttalas olika beroende på efterföljande vokal (om den är främre eller bakre) i ord som *get* (där vokalen bildas långt fram i munnen) och *gås* (där vokalen bildas långt bak i munnen). Detsamma gäller bokstaven <k> i ord som *kyssa* och *kossa*. För dessa exempel finns det tydliga regler att ta fasta på i undervisningen. Eftersom de svenska tje- och sje-ljuden varierar i sin stavning, kan det ta tid att lära sig

detta (exempelvis *kära-tjära, skidor-sjö-gezi-stjärna, kärna-kejl-tjuv*). En regel i svenskan är att en lång vokal åtföljs av en kort konsonant (*mäta*) och en kort vokal åtföljs av en lång konsonant (*mätta*). Här kan stavningen med dubbeltecknad konsonant vara en ledtråd för uttalet. Eftersom stavningen ofta har med ordets ursprung att göra, kan det vara lämpligt att integrera undervisning i stavning och uttal med exempelvis undervisning i morfologi.

Ibland använder sfi-eleven språkljud från modersmålet i skrift på svenska. Det blir då en typ av stavfel som inte är vanlig hos personer som har svenska som sitt modersmål. Ett exempel är när inlärare med somaliska som modersmål tvekar vid såväl uttal som skrivande av vissa ord. Somaliska språket saknar språkljuden /v/ och /p/, men har /f/ och /b/. Lärare som är medvetna om att stavfel kan bero på kopplingen till inlärarens modersmål kan ge eleven konstruktiva kommentarer och samtidigt visa på skillnaderna i språken.

Tidig och konstruktiv uttalsundervisning

För att erövra ett funktionellt språk är det viktigt att inläraren redan från första stund får träna på uttalet. Ofta behöver man känna efter hur språkljuden ligger i munnen (tungan, käken, läpparna). Artikulationen är ofta individuell och därför är det värdefullt om inläraren övar på uttalet och att läraren ger kontinuerlig återkoppling. Det är inte självklart att alla artikulerar på samma sätt för att nå samma mål. Om man inte redan från början övar upp sitt uttal är det lätt att man fastnar i ett felaktigt och kanske svårbegripligt uttal, vilket forskare kallar för att uttalet *fossiliseras*. Det kan vara svårt att ändra sitt uttal senare. Eftersom röst och uttal är nära förknippat med personlighet kan man som lärare vara lite finkänslig när man återkopplar på ett felaktigt uttal, men de allra flesta eleverna värdesätter att lärare gör det. Man kan visa att man som lärare vet att det är lika, eller olika, uttal på inlärarens modersmål och på så sätt göra inläraren mera medveten om skillnader och likheter mellan olika språk. Om du som lärare har kunskap om olika språk och deras uppsättning av språkljud och prosodiska egenskaper i kontrast till det svenska språket, kan du ge mera konstruktiva förklaringar till eleverna, utan att kunna förstå eller tala språken.

Problematik i det svenska uttalet

Svenska språket har relativt många vokaler (nio) till skillnad från de flesta av världens språk som har betydligt färre (vanligen fem). De främre rundade vokalerna, språkljuden /y ø u/ som motsvaras av bokstäverna <y ö u>, är problematiska att uttala för de allra flesta inlärare av svenska som andraspråk. Dessa vokaler är ovanliga bland världens språk, vilket kan vara en orsak till att de är svåra att identifiera och producera. Vokalen /y/ ersätts ofta av /i/ i ord som *tycker* och *mycket*. Förklaringen är att dessa språkljud ligger nära varandra artikulatoriskt då det endast är läpprundningen som skiljer uttalet åt. Vokalen /ø/ (motsvaras av bokstaven <ö>) ersätts ibland av ett mera å- eller ä-liknande uttal. Här får man vara observant så att det inte blir något missförstånd i uttalet av orden *lön-lån-län-len*.

Svenskan har två olika a-ljud, ett längre lite rundat och ett kortare mera öppet, exempelord *mat-matt* och *smaka-smacka*. I de flesta språk i världen används den variant som i svenskan motsvarar det kortare uttalet.

Därför är det vanligt att inlärare, oavsett förstaspråk, använder den vokalkvaliteten både när vokalen är lång och kort.

När det gäller konsonanter är det de svenska varianterna av sje- och tje-ljud som kan bli problematiska. Här ska man dock komma ihåg att det även är skillnad i uttal mellan svenska dialekter. Det nasala /ŋ/-ljudet som oftast stavas <ng> i ord som *många*, *långa*, *pengar* uttalas ofta med både ett n- och ett g-ljud hos inlärare. Det svenska ng-ljudet är ganska ovanligt, men bokstavskombinationen är relativt vanlig i andra språk och då uttalas båda språkljuden. Det svenska språket tillåter upp till tre olika konsonanter i så kallad *konsonantkluster* i början av ett ord, vilket är ganska mycket jämfört med många andra språk. Det kan bidra till uttalssvårigheter i ord som *skryta*, *skvätta*, *strimma*, *sprattla*.

Betoningens placering i svenska ord kan vara svårt att lära sig, eftersom svenskans betoning är rörlig, till skillnad från många andra språk som har fast betoning på en viss stavelse. Ofta använder inlärare samma mönster som i sitt modersmål. Man ska dock komma ihåg att det finns ordpar i svenska där just ordbetoningen är betydelseskiljande, exempelvis ordet *banan* som stavas på samma sätt men uttalas olika beroende på om det är frukten eller racerbanan som avses. Ett annat exempel är orden *kalas*–*kallas* och *Japan*–*japan*. Ordbetoningen ska inte förväxlas med de svenska ordaccenterna som särskiljer ordpar som *ånden*–*anden* (fågel–andeväsen) och *stegen*–*stegen* (stegen du går eller stegen du klättrar på). I dessa ord ligger betoningen på samma stavelse, men språkmelodin skiljer orden åt. Ordaccenterna är dock inte lika viktiga att behärska som ordbetoningen i det svenska språket. I det svenska skriftspråket markerar vi vanligtvis varken ordbetoning eller ordaccent, men ofta förstår man vilket ord som avses beroende på kontexten.

Praktisk uttalsundervisning

För att medvetandegöra inlärare om sin egen artikulation kan man med fördel använda sig av en spegel. Där kan man då tydligt se hur mycket man behöver runda läpparna för att det ska bli en hörbar skillnad mellan en rundad och en icke rundad vokal. Käkens öppningsgrad har betydelse för skillnaden i uttalet av vokalerna /i e ε a/ (motsvaras i skrift av <i e ä a>). Att låta eleverna spela in sitt eget tal är ett bra sätt att lyssna på sitt uttal och göra jämförelser med infödda talare. En mobiltelefon fungerar utmärkt. Genom att spela in och lyssna på uttalet vid flera tillfällen under en längre period kan eleven, men också läraren, höra de förändringar som sker tack vare övningarna. Det är bra om eleven inte bara får höra *att* uttalet behöver förändras, utan också *hur* det ska förändras för att komma närmare det svenska uttalet.

I uttalsundervisningen kan man använda sig av betydelseskiljande ordpar för att lyfta fram skillnader i såväl uttal av språkljud, ordbetoning som stavelsers längd. Förutom övningar av uttalet är det viktigt att lyssna på det svenska språket. Hörövningar, imitationsövningar och diktamensövningar kan därför ha stor betydelse för många inlärare. Uttalsundervisning kan integreras i övrig språkundervisning, så att det blir en naturlig del i ett sammanhang. Men det är också viktigt att man tar tid i undervisningen där man sätter fokus på det svenska uttalet och både informerar, förklarar och övar. För de allra flesta eleverna är just

övningsmomentet viktigt och att man kan få konstruktiv återkoppling och möjlighet att öva på uttalet många gånger.

Som lärare kan du förbereda dig genom att själv lyssna på olika svenska dialekter och varianter, samt öva på svenskans språkljud och prosodi. Utnyttja hela din förmåga till artikulation för att förstå att samma språkljud kan produceras på olika sätt.

Dialektala uttalsskillnader

Sverige är ett land med många olika regionala och sociala varianter i uttal och ord. En rekommendation är att inläraren lär in den uttalsvariant som talas på den plats där man bor och får undervisning. För att visa på den stora variation i svenskan kan man med fördel använda sig av webbsidan Swedia.nu, där man kan lyssna på ett hundratal olika svenska regionala dialekter inspelade med olika talare. Liksom modersmålet kan ha inverkan på skriftspråksinläringen under själva inlärningsprocessen kan dialektala uttalsskillnader påverka skrift och stavning. Som tidigare nämnts varierar stavningen av de svenska tje- och sje-ljuden, men här finns det också ganska stora skillnader i uttalet, framför allt mellan de norra och södra delarna av Sverige, vilket kan påverka skriftspråksinläringen. Den stora variationen i uttalet av r-ljudet torde dock inte påverka stavningen då de flesta språk (med det latinska alfabetet) endast har en bokstavssymbol för det språkljudet. Diftongering av långa vokaler, som framför allt förekommer i södra Sverige och på Gotland, skrivs vanligtvis inte ut med två vokalljud i svenska som i en del andra språk, exempelvis spanska. Detta kan vara värt att notera i skriftspråksundervisningen.

Referenser

Boyd, Sally & Bredänge, Gunlög (2013). Attityder till brytning – exemplet utländska lärare i svenska skolor. I: Hyltenstam, K. & Lindberg, I. (eds.). *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle* (s. 437 - 458). Lund: Studentlitteratur.

Swedia.nu <http://swedia.ling.gu.se/>

Zetterholm, Elisabeth & Tronnier, Mechtild (2017). *Perspektiv på svenskt uttal. Fonologi, brytning och didaktik*. Lund: Studentlitteratur.